

Peter Rutten sone: de etymologie van een achternaam

Een van de zichtbaarste kenmerken van een familie(geschiedenis) is de van generatie op generatie doorgegeven achternaam. Het ligt dan ook voor de hand om een boek over een tak van de familie Rutten te beginnen met een hoofdstuk dat meer achtergrond geeft bij de etymologische oorsprong van de familienaam en de tegenwoordige verspreiding ervan binnen Nederland en België. De familie die in deze publicatie besproken wordt, is gedurende vele eeuwen vrij honkvast geweest. Er zijn daarom geen verwantschappen te verwachten met families die in andere gebieden in de Lage Landen hun oorsprong lijken te hebben, maar wel dezelfde naam dragen. Over deze gemeenschappelijke naam valt echter genoeg te zeggen. Ann Marynissen, hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit van Keulen en specialist op het gebied van Nederlandse familienamen, beschrijft in haar publicatie *Limburgse familienamengeografie in Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* uit 1994 uitgebreid over de oorsprong en de verspreiding van familienamen in de Nederlandse en Belgische provincies Limburg. Over het algemeen vinden achternamen hun oorsprong in de middeleeuwen en zijn zij terug te voeren op een kenmerk van een van de voorouders: zijn voornaam, zijn woonplaats, zijn beroep of een

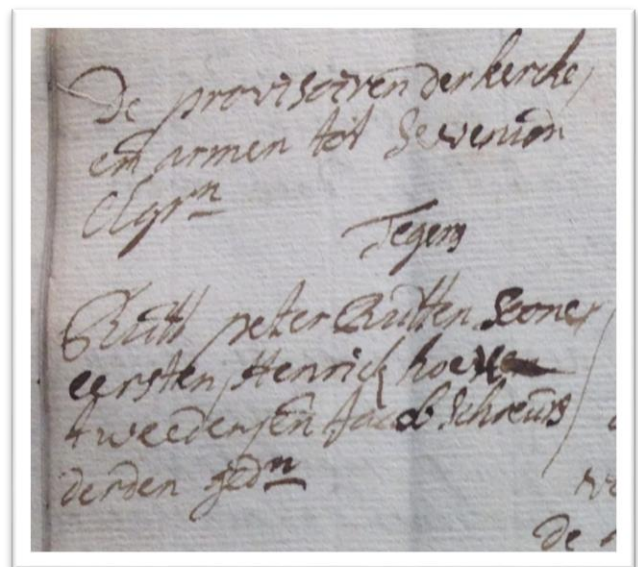
specifieke eigenschap. Daarnaast zijn er familienamen gebaseerd op diernamen. De eerste categorie, de zogeheten afstammingsnamen, behelst zowel de patroniemen als de metroniemen. Een patroniem is een naam die verwijst naar de naam van de vader. Voorbeelden daarvan zijn Jansen en Hendriks. De metroniemen verwijzen naar de voornaam van de moeder, maar deze komen een stuk minder voor. Zij hadden simpelweg minder kans om te worden doorgegeven. In Nederland komen bijvoorbeeld de metroniemen Luyten en Beelen voor. Naast de afstammingsnamen heb je familienamen die teruggaan op beroepsnamen (Timmermans, Smid), eigenschapsnamen (De Groot), nederzettingsnamen (Van de Poel) en diernamen (Wolfs, Vos).

Regionaal bestaan soms grote verschillen tussen familienamen. Deze komen zowel tot uitdrukking in de manier waarop de namen zijn opgebouwd (eindigend op bijvoorbeeld *-s*, *-en* of *-ens*) als waar zij op gebaseerd zijn (bijvoorbeeld een patroniem, beroeps- of diernaam). Dat heeft tot gevolg dat namen uitgesproken kenmerkend kunnen zijn voor een bepaalde streek en soms zelfs worden herkend als uit een bepaalde provincie afkomstig. In Nederland worden namen als Smeets, Houben en Rutten over het algemeen gezien als typisch Limburgse namen en de verspreidingscijfers bevestigen dit. En hoewel Smeets een beroepsnaam is (een afgeleide van smid), zijn patroniemen in Limburg in de overgrote meerderheid. Uit de lijst van de twintig meest voorkomende achternamen in Limburg, die Marynissen in 1994 opnam in haar publicatie, zijn slechts drie namen als beroepsnamen aan te wijzen: Smeets, Beckers en Timmermans. Opvallend is hun herkomst overigens niet: in vroeger tijden had men in ieder dorp wel een

smid, bakker en timmerman, waarmee het bestaan van een familienaam op basis van deze beroepen makkelijk kan worden verklaard, zelfs in gebieden waar patroniemen in de meerderheid zijn. De zeventien andere namen in de lijst – waaronder Rutten op nummer zeventien – zijn namelijk stuk voor stuk patroniemen en dus terug te voeren op een vadersnaam. In de top 50 uit 1994 waren zelfs 37 namen patroniemen. Eigenschapsnamen worden in Limburg maar door een handjevol mensen gedragen, terwijl nederzettingsnamen zelfs nauwelijks voorkomen.

De meeste achternamen in de Nederlandse provincie Limburg, inclusief de naam Rutten, zijn dus patroniemen en daarmee gevormd naar de naam van een voorvader. In het geval van de naam Rutten gaat het dan om de voornaam Rut, Rutt of Ruth, die op zijn beurt zijn oorsprong heeft in een Germaanse naam met het voorvoegsel Rod- of Hrôth-. Dit voorvoegsel, te herkennen in een grote verscheidenheid aan moderne voornamen (zoals Rutger en Robin), zou 'roem' betekenen. De voornaam van de vader is echter maar één element waar de familienaam uit is opgebouwd. De uitgang *-en* is het tweede element dat enige uitleg vraagt over wat het betekent en hoe (en waarom) het ooit zo is gevormd. De stap van 'Ruth' naar 'Rutten' is op het eerste gezicht niet snel gemaakt, maar het wordt al duidelijker als blijkt dat *-en* in dit geval een zogeheten genitief is, oftewel een bezitsvorm. In modern Nederlands wordt de genitief van een zelfstandig naamwoord gevormd door een *-s* achter het woord te plakken ('Jeroens boek'). In het Middelnederlands, gesproken tussen 1200 en 1500, vond deze 'genitivering' op verschillende manieren plaats. Deze ontwikkeling nam een andere vorm aan naargelang iemand

zich op een andere plaats bevond. In het oosten van wat tegenwoordig het Nederlandse taalgebied behelst, werd de relatie tussen vader en zoon niet met een *-s* gevormd, maar met *-en*. Een zinsnede als 'Peter Rutten sone' betekende zoveel als 'Peter, de zoon van Rutt'. Later verstonden zulke constructies en hield men Rutten als achternaam over. Voor Limburg is dat geen unicum. Deze provincie wordt immers gedomineerd door deze zogeheten 'gegenitiveerde familienamen'. Ook afstammingsnamen met een andere uitgang, zoals Peters en Hendriks, waarbij vadersnamen eindigen op een *-s*, zijn genitieven, maar dan op een wijze gevormd die voor de meeste mensen goed herkenbaar is als een bezitsvorm. De uitgang *-s* was een sterke verbuiging ('flexie'), die met *-en* ontstond door toedoen van de zwakke verbuiging.

Vertegenwoordigers van de kerk en het armenbestuur dagen 'Ruth Peter Rutten soone' in 1752 voor de schepenbank van Sevenum. De gedaagde betreft Ruth Rutten (1690-1765), zoon van Peter Rutten (1652-1727).

Oorspronkelijk werden patroniemen die op een medeklinker eindigden, sterk verbogen. Dat verklaart dat familienamen als Peters, Jacobs en Hendriks op een *-s* eindigen. Zowel

bij de afstammingsnamen als in andere categorieën familienamen, met in het bijzonder de beroepsnamen, is het de meest voorkomende uitgang in Limburgse achternamen. In de beide provincies Limburg heeft er echter een zogeheten 'herstructurering' plaatsgevonden, waardoor zich hier een grote concentratie achternamen heeft gevormd die op *-en* eindigen. Zij deed zich vooral voor bij stammen met één enkele lettergreep en dus ook bij de voornaam Ruth en zijn varianten. Deze herstructurering heeft echter niet overal doorgezet. In de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant is de sterke verbuiging dominant. Daar komen dus veelvuldig familienamen voor als Cools (in plaats van Coolen) en zelfs Ruts (in plaats van Rutten). De verspreiding tussen de namen op *-s* en *-en* vormt een sterk geografische afbakening tussen de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant enerzijds en de beide provincies Limburg en Noord-Brabant anderzijds. Ten westen van de provincies Noord-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant komt zelfs een zogeheten 'stapelvorm' voor: de bezitsvorm bij de voornaam Rutt is zowel met een *-s* als met *-en* gevormd: Ruttens. In grote lijnen komen in het zuidelijke deel van ons taalgebied de vormen Ruttens, Ruts en Rutten respectievelijk van west naar oost voor, waarbij de uitgang dus sterk geografisch bepaald is en iemands naam in theorie een aanwijzing moet zijn voor waar diegene oorspronkelijk vandaan komt.

In theorie, want in de honderden jaren nadat familienamen in de middeleeuwen hun definitieve vorm kregen, hebben er heel wat landverhuizingen plaatsgevonden. Redenen daarvoor lopen uiteen van oorlogen en economische omstandigheden tot uitbraken van nietsontziende ziekten. Toch zijn de dragers van

de naam Rutten in al die eeuwen redelijk honkvast gebleven: nog steeds ligt het zwaartepunt van deze naam in het zuidoosten van Nederland. De recentste verspreidingsgegevens van Nederlandse familienamen komen uit 2007 en tonen aan dat er indertijd 7459 mensen in Nederland de naam Rutten als achternaam droegen. De gegevens zijn gebaseerd op de inschrijvingen in de Gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens (per 6 januari 2014 vervangen door de Basisregistratie Personen) en geven alleen de personen aan die de achternaam meekregen bij de geboorte. Zij die de naam dragen omdat zij getrouwd zijn met een Rutten zijn niet meegeteld. Deze dragers worden immers niet als zodanig opgenomen in de administratie van de overheid.

Van de ruim zeventuizend naamdraggers woonden er in 2007 niet minder dan 2287 in Limburg. Dat is ruim 31 procent van het totaal. Limburg is dus zonder twijfel de 'thuisprovincie' van de verschillende families Rutten binnen Nederland en in het bijzonder van de familie Rutten die in deze publicatie centraal staat. Dat is een bevestiging van de etymologische oorsprong van de familienaam zoals die hiervoor beschreven werd. Kijken we naar Horst aan de Maas, de gemeente die sinds 2001 de dorpen omvat waar generaties Rutten een agrarisch leven hebben geleid, dan komen we uit op 162 naamgenoten. Het is natuurlijk niet na te gaan of deze personen allemaal tot dezelfde familie behoren. In ieder geval zorgen deze naamdraggers er wel voor dat de naam op plek 25 staat van meest voorkomende namen binnen Horst. Landelijk haalt de naam die plek niet. Zo komt de naam bijvoorbeeld niet voor in de top 100 van meest gedragen namen in Nederland, met dien verstande dat er in het peiljaar sprake was van meer dan 314.000 verschillende achternamen

op ruim 16 miljoen Nederlanders. Een plek buiten de top 100 sluit een frequent voorkomen dan ook niet uit. Je zou de naam immers nog steeds veelvoorkomend kunnen noemen als hij een plaats had in de top 1000. In het hele gebied van de Peel, zo blijkt uit hetzelfde onderzoek, staat de naam op plaats 18 van meest voorkomende achternamen. De groep naamdragers concentreert zich, met andere woorden, eerder in het gehele Peelgebied dan in een van de dorpen van de gemeente Horst aan de Maas afzonderlijk.

Migratie heeft ervoor gezorgd dat de naam ook in de Verenigde Staten is terug te vinden. Vanaf het einde van de negentiende eeuw vertrokken twee telgen uit het Sevenumse geslacht Rutten naar de Verenigde Staten. Mede door hen komt de naam sindsdien ook daar voor. Bij de volkstelling van 2010 waren 872 mensen in de Verenigde Staten woonachtig die de naam Rutten droegen. Dat was een lichte daling ten opzichte van het jaar 2000, toen het aantal net de negenhonderd niet aantikte. Verreweg de meeste Ruttens uit de hier beschreven patrilineaire stamreeks bevinden zich nog in de staat waar hun voorouders een eeuw geleden neerstreken: Wisconsin. Ook in andere staten komt de naam voor, maar daar stamt de naam mogelijk af van eerdere emigranten, die reeds halverwege de negentiende eeuw de oversteek maakten.

Nazaten van de oudst bekende voorouder uit deze publicatie komen binnen Limburg voor in onder andere Sittard, Heerlen, Hoensbroek, Brunssum en Horst, maar niet iedere nazaat draagt nog de naam Rutten en de meesten zullen ook niet meer zo makkelijk achterhaald kunnen worden. Bovendien kan er sprake zijn van gelijknamige families die

zowel binnen als buiten de Nederlandse provincie Limburg voorkomen. Hooguit het enige dat deze families gemeenschappelijk hebben is dat de achternaam in de middeleeuwen afzonderlijk, maar op dezelfde manier gevormd is. Voorbeelden hiervan ontwikkelden zich in Beesel, Bergen, Kessel, Swalmen en Herten. Binnen de Nederlandse provincie Limburg is vooral de Maastrichtse brouwerijfamilie Rutten bekend, die haar oorsprong heeft in Eijsden. In dat dorp, ten zuiden van Maastricht, zou in 1428 bovendien de oudst bekende drager van de naam Rutten zijn gedocumenteerd, maar die claim is uiterst discutabel. Buiten Limburg is een familie Rutten afkomstig uit de omgeving van Luik. De indruk bestaat echter dat het hier niet om een patroniem gaat, maar om een nederzettingsnaam: vernoemd naar Rutten, een dorp op de grens tussen de Belgische provincies Limburg en Luik. Zelfs het gemeenschappelijke patroniem gaat hier niet op. Elders in België, in het Limburgse dorp Kessenich, is een prominente familie Rutten aanwezig, die teruggaat tot Jacob Rutten, aldaar geboren omstreeks het jaar 1555. Hij liet een familiewapen na, waarmee hij aan de wieg staat van een van de families Rutten met een wapen dat aantoonbaar aan haar toebehoort. Daarover meer in het volgende hoofdstuk.

Robin Rutten
28 februari 2020

Bovenstaand artikel is het eerste hoofdstuk uit het boek 'Over de lijn die zuidwaarts ging', dat in de loop van 2020 moet verschijnen.